

A NEMZETKÖZI VÍZJOG A 21. SZÁZAD ELEJÉN

Bruhács János

az állam- és jogtudomány kandidátusa, professor emeritus,
Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar,
Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

A nemzetközi jog helye a vízproblémák multidiszciplináris vizsgálatában

A Föld 261 nemzetközi vízrendszerén (*Danube Watch*, 2013, 14.), azaz két vagy több parti állam között megosztott vízi erőforrások eseteiben az együttműködés kereteit és feltételeit, ezen országok jogait és kötelezettségeit, közös intézmények létesítését, a viták rendezésének módjait a nemzetközi jog speciális területe: a *nemzetközi vízjog* határozza meg. Magyar szempontból e jogterületnek különös jelentőséget ad az, hogy földrajzi helyzetünk miatt folyóvizeink 96%-a külföldről jön, és külföldre távozik. E nemzetközi dimenziót jól mutatja a kolonári katasztrófa, amely ugyan nem okozott határt átlépő hatásokat, mégis működésbe hozta a Nemzetközi Duna Védelmi Bizottság *Accident Emergency Warning System*-jét (Wolf et al. 1999, 387.).

E tanulmány tárgya annak vizsgálása, hogy a 21. század elején a nemzetközi vízjogot mely sajátosságok jellemzik. Így foglalkozik a kontinuitást jelentő vízügyi szerződések dominanciájával, a kodifikáció kérdésével, a nemzetközi környezetvédelmi jog hatásaival, az emberi jogi és nemzetközi magánjogi aspektusok integrálódásával, valamint a víz-

konfliktusok megítélésével az erőszak nemzetközi jogi tilalmának fényében. Készséggel elismerhető az, hogy e lista bővíthető lenne a nemzetközi vízjogi kötelezettségek végrehajtásával, ideértve a közös intézmények működésének vizsgálatát, a vízügyi viták bírói elintézésének legújabb eseteivel, továbbá gazdasági aspektusokkal (privatizáció, piacosítás, vízexport) vagy az Európai Unió gyakorlatával.

*Kontinuitás a nemzetközi vízjogban:
a vízügyi szerződések dominanciája*

A nemzetközi vízrendszerek parti államai a folyók használatát, szennyezés elleni védelmét, az ártalmas körülmények és vészhelyzetek megelőzését és ellenőrzését elsősorban nemzetközi szerződésekben szabályozzák, amelyeket – leegyszerűsítve – vízügyi megállapodásoknak nevezhetünk. A történelem kezdetéig visszanyúló gyakorlat (lásd az Umma és Lagas közti szerződést a Kr. e. 3. évezred kezdetén [FAO, 1978, 1.]) a 20. században és különösen annak második felében jelentősen kibővült, ami a 21. század elején is folytatódott. Az eddig létrejött több mint kétezer vízügyi megállapodás (FAO, 1978, 1.) közel negyede, kb. ötszáz szerződés hatályban van,

azaz a feleknek végre kell hajtaniuk az ezekben vállalt jogi kötelezettségeiket.

A hatályos vízügyi megállapodások pontos regiszterének összeállítása (lásd United Nations, Sales No. 63. V. 4), a hiányzó szerződések feltérképezése, különböző szempontok szerinti rendszerezésük és különösen részletes elemzésük beleütközne a *nemo ultra posse tenetur* maximába, ellentétes lenne a lehetetlenre kötelezés tilalmával. E feltételezés figyelembevételével csak néhány sommás megjegyzésre szorítkozhatunk:

- A vízügyi megállapodások nagyobb része kétoldalú szerződés, illetve – ha kettőnél több parti állam van – léteznek többoldalú, ún. plurilaterális szerződések is.
- Tartalmi szempontból mind érdemi, mind eljárási kötelezettségeket magukban foglalnak, ez utóbbiakhoz gyakran kapcsolódik az együttműködés intézményesítése egyes bizottságok vagy más szervezetek felállításával, továbbá kérdés: léteznek-e a rezsim kategóriájába tartozó szerződések is.
- Funkciói tekintetében a két alternatíva, nevezetesen a nemzeti hasznosítások koordinálása és az integrált hasznosítás megvalósítása között számos átmenet létezhet, amit a vízügyi megállapodások tükröznek is.

Legfontosabbnak mégis annak kiemelése tűnik, hogy a vízügyi megállapodások rendelkezései nem sorolhatók az ún. absztrakt vagy tiszta nemzetközi jogi normák közé, ellenkezőleg: tükrözik és kifejezésre juttatják a nemzetközi vízrendszerek *egyedi sajátosságait*, aminek következtében az egyes nemzetközi vízrendszerek között meghatározó különbségek vannak olyan tényezők tekintetében, mint a hidrológiai és hidrográfiai viszonyok, a hasznosítási lehetőségek, ez utóbbiakhoz fűződő gazdasági és politikai érdekek,

az ökológiai megfontolások, a parti államok közötti kapcsolatok helyzete és egyéb vonatkozások is.

A nemzetközi vízrendszerek vagy megosztott vízi erőforrások partikularitása vagy specialitása (részletesebben lásd Bruhács, 1993, 53–58.) alapvetően meghatározza a vízügyi szerződések *dominanciáját*, sőt a nemzetközi jogalkotás ezen módjának egyértelmű *primátusát*, másképpen fogalmazva: nemcsak arról van szó, hogy a szerződéskötés a leggyakoribb és legcélravezetőbb eszköz nemzetközi jogi normák létrehozatalában. Az egyes vízügyi megállapodások nemcsak jogi tartalmukban különbözhetnek, *a fortiori* a szöveg mögötti valóságos viszonyokban is. Egy-egy ilyen szerződés elemzésénél elengedhetetlen háttérük bemutatása is. Ezenkívül a tényleges eltérések kérdésessé tehetik az olyan minősítéseket, amelyek szerint az egyes rendelkezések a rugalmas vagy strikt kategóriába sorolhatók, továbbá összehasonlíthatók-e olyan szerződéses megoldások, mint a jogviták bírói elintézésének elfogadása, a nemzetközi felelősség felvetése vagy közös intézmények felállítása. (Ez utóbbiról lásd Caponera, 1976, 239–256., a megállapodások listájával [256–266.]

A közel félezer vízügyi megállapodás a dolog természete szerint számos érdekes és fontos *szerződésjogi kérdést* is felvet: különösen több parti állam esetén a harmadik állam helyzetét, a különböző szerződések közötti kollíziók feloldását, az adaptáció biztosítását, az érdekeltség meghatározását, a szerződések hatályának megszüntethetőségét, a nemzeti jogrendszerek, azaz a belső jog szerepét a végrehajtásban stb.

Az előző felvetéseknél fontosabb lehet a nemzetközi vízjogra vonatkoztatható általános következtetés: a nemzetközi jog ezen területét *prima facie* a *fragmentáció* jellemzi,

másképpen az ún. *lex specialis* döntő szerepe. E jelenség vagy helyzet nemcsak a természeti törvényekbe (például a hidrológiai ciklus, a tevékenységek és anyagok veszélyessége) ütközik, hanem ellentmondást is létrehoz: a különböző vízproblémák globális kihívásokat jelenthetnek, amelyek megoldásához a nemzetközi közösségnek mint egésznek alapvető érdekei fűződhetnek. A fragmentáció következményeinek továbbgondolásával arra a következtetésre juthatunk, hogy az említett közösséget képviselő *nemzetközi szervezeteknek* korlátozottak a lehetőségei: a tudományos kutatás támogatásán túl közreműködhetnek a vízügyi viták rendezésében, befolyásolhatják a szerződésalkötési folyamatokat, és *a fortiori* törekedhetnek jogalkotási programok kitűzésére, a nemzetközi vízjog szabályainak harmonizációjára vagy egységesítésére, a jogi keretek fejlesztésére. Ez utóbbi kör legfontosabb eleme a nemzetközi vízjog kodifikációja.

A nemzetközi vízjog kodifikációja: beszélhetünk-e kudarcról?

A kodifikáció mint a releváns szokásjogi szabályok és azok továbbfejlesztése a nemzetközi vízjog területén a nemzetközi folyók nem hajózási hasznosításainak jogáról szóló 1997. évi *New York-i egyezmény* (UN doc. A/51/869/1997. május 21.). Elemzését lásd Bruhács, 2000, 46–51.) valósult meg. Ezt egészíti ki a határokon áterjedő földalatti vizek (*acquifers/acquiferes*) jogáról szóló tervezet, amelyet az ENSZ közgyűlése 2008-ban fogadott el (a 2008. dec. 11-én elfogadott A/RES/63/124. sz. határozat melléklete).

Hamarosan bekövetkezhet az 1997. évi egyezmény hatályba lépése, amely megkoronázhatja és visszaigazolhatja – többek között – a nemzetközi jogászok tudós társaságainak

több évtizedes erőfeszítéseit.¹ A Nemzetközi Jogi Egyesület (*International Law Association*) megalkotta a nevezetes *Helsinki Rules*-t (1966), amelyet további határozatok követtek, végül a *Berlin Rules* (2004) megvalósította ezek kompilációját és továbbfejlesztését. (Részletesebben lásd Bruhács, 2011, 231-249.) A Nemzetközi Jogi Intézet (*Institut de droit international*) pedig a salzburgi határozatban (1961) és athéni határozatában (1979) állapította meg és fogalmazta meg a vízhasznosítás és a szennyezés elleni védelem általános szabályait (Bruhács, 2011, 6. sz. jegyzet 17-18.).

Az 1997. évi egyezmény várható hatálybalépése ellenére pillanatnyilag nehéz elképzelni azt, hogy valódi generális sokoldalú szerződés van születőben, amelyben a közel kétszáz tagú nemzetközi közösség túlnyomó többsége részes fél lenne. A jelenlegi szerződő felek listájából kiindulva kétségesnek tűnik hatékonysága is: például a nyugat-afrikai régió esetében lehet szó megosztott vízrendszerekről, Nyugat-Európában és Skandináviában pedig jól működő vízügyi megállapodások léteznek, az 1997. évi egyezmény pedig bevallottan szubszidiárius jellegű (3. cikk 1. pont).

Az előbbi fenntartások ellenére hiba lenne az 1997. évi egyezmény *jelentőségét* alábecsülni. Létrejöttének folyamata és szövege bizonyítja azt, hogy az államok *grosso modo* egyetértenek a nemzetközi vízügyi kapcsolatokat szabályozó általános elvek létezésében, amelyek között említhetjük az ésszerű és méltányos hasznosítás és részesedés elvét, a károkozás tilalmát, az együttműködési kötelezettséget eljárási vonzataival vagy az intéz-

¹ Az egyezmény hatálybalépéséhez harmincöt ratifikációs vagy csatlakozási okirat letétbe helyezése szükséges (36. cikk). Eddig harminc ilyen cselekmény már megtörtént, ezenkívül négy állam csak aláírta az egyezményt. (URL1)

kedési kötelezettséget a szennyezés elleni védelemben, az ökoszisztémák megóvásában, a vészhelyzetek megelőzésében és enyhítésében. E következtetés helyességét – többek között – a nemzetközi bírói gyakorlat is igazolhatja, elég utalni Bős-Nagymarosra² vagy az Uruguay-folyó menti papírgyárral kapcsolatos Argentína c. Uruguay-perre.³ Az igazsághoz tartozik, és ezért feltétlenül említeni kell azt a tényt, hogy a „vízügyi megállapodás hiánya joghézagot jelent” tétel sohasem volt pontos, mert a nemzetközi jog alapvető elvei feltétlenül irányadóak voltak a nemzetközi vízügyi viszonyokra is. Ebben az összefüggésben utalni lehet arra, hogy a szuverenitás elve alapján fogalmazták meg a felvízi és alvízi országok a nemzetközi vízrendszerek hasznosításával kapcsolatos általános attitűdjüket (lásd Bruhács, 2011, 6. sz. jegyzet, 41-51; újabban Brown-Weiss, 2007, 183-198.), továbbá a vízügyi megállapodások létezése elképzelhetetlen lenne a *pacta sunt servanda* elv nélkül.

A nemzetközi jog a nemzetközi vízügyi viszonyokra irányadó általános elveinek létezése mellett további érv lehet az 1992. évi *helsinki vízügyi egyezmény*,⁴ amely egyrészt minden szerződő fél számára határoz meg *grosso modo* a New York-i egyezménnyel egyező, illetve azon túlmenő kötelezettségeket, másrészt kimondja ezek adaptációjának szükségességét, ami visszahat az általánosan kötelező elvek jogi természetére. A helsinki egyezmény ugyan az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának égisze alatt jött létre,

² ICJ Report 1997, 59. o., 78. § utalása az ésszerű és méltányos hasznosítás elvére és a károkozás tilalmára. A jogeset összefoglalását lásd Bruhács János: *Nemzetközi jog II*, Dialóg-Campus, Bp-Pécs 2010, 95-101. o.

³ Az ítélet szövege: URL2. (Lásd Bruhács, 2012, 40-50.)

⁴ Doc. NU ENWA/R. 53. Kihirdetve: 74/2000. (V.31.) Korm. rendeletben

azaz az ún. fejlett világra vonatkozhat, de legutóbb megtörtént – feltételekhez kötött – megnyitása (lásd a szerződő felek 10. értekezletének határozatát. In: *Danube Watch*, 2012, 2, 17.) más államok számára is.

A nemzetközi környezetvédelmi jog hatásai

A nemzetközi környezetvédelmi jogban az 1970-es évek után rendkívüli fejlődés ment végbe: szinte exponenciálisan növekedett az e tárgyú nemzetközi szerződések száma, a minőségi fejlődés pedig új megoldásokat termelt ki. A hidroszféra nemcsak a bioszféra meghatározó összetevője, hanem a különböző környezeti hatások nagy részének befogadója is. A környezet védelmére irányuló törekvések, cselekvések ennél fogva szükségszerűen kiterjedtek a nemzetközi vízjog tárgyára, a megosztott vízi erőforrások területére is. Nem tekinthető a véletlen játéknak az, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jogi doktrína jeles művelői szerint (lásd Birnie - Boyle, 1992, 215-250.; Beurrier, 2010. VII. fejezet, III. pont, 247-282.; Sands, 1995, II. rész, 9. pont, 346-367.) a nemzetközi vízjogot a nemzetközi környezetvédelmi jog *elnyelte*, az előbbi az utóbbiban feloldódott. E következtetés megalkotásához olyan körülmények is hozzájárulhattak, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog tükrözi a nemzetközi közösség mint egész céljait, alapvető érdekeit és értékeit (lásd például az 1972. évi stockholmi környezetvédelmi nyilatkozat vagy az 1992. évi biológiai sokféleség megóvása egyezmény preambulumait), amelyek összhangban vannak a nemzetközi jog e területének struktúrájával: elsősorban generális sokoldalú egyezményekből és regionális egyezményekből tevődik össze, és ez utóbbiak jelzője inkább kontinensekre utal, továbbá vannak releváns általános nemzetközi jogi elvek is.

Az előzőekben említett tények ellenére nem tűnik helyesnek a teljes abszorpció feltételezése. Pontosabb az a megfogalmazás, amely szerint a nemzetközi vízjog és a nemzetközi környezetvédelmi jog között *részleges átfedés* jött létre (ilyen értelemben lásd az 1982. évi *Montreal Rules* 5. cikkét. [ILA, 1982, 168-171.]): figyelemmel a tevékenységek természetére, a vízhasznosításra vonatkozó szabályok az előbbihez, a szennyezés, illetve a károk megelőzéséről szóló intézkedési kötelezettségek pedig inkább az utóbbiakhoz tartoznának. Készséggel elfogadva a kettő közötti határ bizonytalanságát, e megoldás elfogadása nem számolja fel a nemzetközi vízügy fragmentációját, ugyanakkor hozzájárulhat a nemzetközi környezetvédelmi jog bizonyos hatásainak „begyűrűzéséhez”. A hatások közül különösen a következők emelendők ki: a fenntartható fejlődés elfogadása, a határon áterjedő hatások középpontba állítása, az intézkedési kötelezettség pontosítása és a vízjogi kötelezettségek kiegészítése új kötelezettségekkel. A továbbiakban ezekhez kapcsolódóan teszünk rövid megjegyzéseket.

A *fenntartható fejlődés* koncepciója a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődése során alakult ki. A nemzetközi közösség által általánosságban elfogadott *cél* pontos tartalma, megvalósításának eszközei stb. még nem tisztázódtak.⁵ Az 1997. évi New York-i egyezmény is utal a fenntartható hasznosításra a méltányos és ésszerű hasznosítás általános elvének keretében (5. cikk 1. pont), ugyanakkor nyitva hagyja azt a lényeges kérdést, hogy e koncepció mennyiben lehet a független víz-

⁵ A fenntartható fejlődés nemzetközi jogi aspektusainak tisztázására irányuló kísérletek közül lásd az *International Law Association* bizottságának jelentését (ILA, 2002, 380-392.) és Nico Schrijver kommentárját (ILA, 2002, 400-404.), valamint Schrijver, 2007, 217-412.

ügyi megállapodások értékelésének zsinórmé-
téke, és különösen hallgat az összhang hiányának következményeiről.

A *határon áterjedő hatások* középpontba állításával⁶ a nemzetközi környezetvédelmi jogban a *funkcionalitás* diadalmaskodott, amivel meghaladottá vált a nemzetközi folyó meghatározásának tradicionális vitája, illetve ellentmondás keletkezhet konkrét szerződésekben a területi hatály megállapítása és az ilyen hatások megelőzésére, csökkentésére és ellenőrzésére irányuló kötelezettség kinyilvánítása között, például az 1992. évi helsinki vízügyi egyezményben is.

Az előzőekkel összefüggésben a nemzetközi környezetvédelmi jogban kulcsszerepet kap a határon átjutó hatások megelőzésének elve. A prevenció kötelezettségét e terület fejlődése pontosította az elvárható gondosság tartalmának tisztázásával,⁷ sőt a különösen veszélyes szennyező anyagok előállításának, felhasználásának tilalmával,⁸ vagy a veszélyes hulladékok problémájának rendezésével,⁹ illetve a légkör szennyezésének, például a savas esők korlátozásával¹⁰ megerősítette az intézkedési kötelezettség hatékonyságát.

⁶ Lásd A veszélyes tevékenységekből eredő határon túli sérelmek megelőzéséről szóló 2001. évi tervezetet. UN Doc. A/56/10 398-469.

⁷ Ebben a vonatkozásban különösen fontos a Nemzetközi Tengerjogi Törvényeszk 1. tanácsadó véleménye, 107-120. §§ (2011) (Lásd URL3)

⁸ Lásd a lassan lebomló szerves szennyező anyagokra vonatkozó 2001. évi stockholmi egyezményt (kihirdetve: 2008. évi V. tv-ben)

⁹ Lásd a veszélyes hulladékok országhatárokat átlépő szállításának ellenőrzéséről és ártalmatlanításáról szóló 1989. évi bázeli egyezményt (kihirdetve: 101/1996. (VII. 12.) korm. r.-ben)

¹⁰ Lásd a nagy távolságra eljutó, határokon áterjedő levegőszennyezésről szóló 1979. évi genfi egyezményt (közvetéve: 1984. 8. sorszám alatt) és kiegészítő jegyzőkönyveit

A nemzetközi környezetvédelmi jog a vízügyi megállapodásokban megfogalmazott *kötelezettségeket kiegészítette*, kibővítette a környezeti hatásvizsgálatnak bizonyos vízügyi beavatkozásokra és létesítményekre történő kiterjesztésével¹¹ vagy az élőhelyek védelmének előírásával.¹² A vízügyi megállapodások más jogforrásokból származó kiegészítései nem mindig problémamentesek: a vízügyi megállapodások nemzetközi bírói eljárást lehetővé tevő ún. joghatósági záradéka a *locus standit*, a perindítási jogot az adott megállapodás értelmezésére és alkalmazására korlátozza, így más nemzetközi kötelezettségek megsértésére nehéz hivatkozni.¹³

A nemzetközi vízjog tárgyának változásai

A Nemzetközi Jogi Egyesület (ILA) két alapvető határozatának összehasonlításával érzékelhetők a nemzetközi vízjog tárgyában bekövetkezett változások: az 1966. évi *Helsinki Rules*¹⁴ – a nemzetközi vízjog hagyományos értelmezésével összhangban – a nemzetközi vízgyűjtő medencék hasznosításából keletkező államközi viszonyokat rendező szabályokat tartalmazza. Ezzel szemben a 2004. évi *Berlin Rules*¹⁵ a

¹¹ Lásd az 1991-ben Espooban kötött környezeti hatásvizsgálat egyezmény (kihirdetve: 198/1999. (X.13.) korm. r.) mellékletét

¹² Lásd a nemzetközi jelentőségű vizenyős területekről szóló 1971. évi ramsari egyezményt (kihirdetve: 1993. évi XLII. tv-ben), a vándorló, vadon élő állatfajok védelméről szóló 1979. évi bonni egyezményt (kihirdetve: 1986. 15. tvr-ben) vagy az 1992-ben Rio de Janeiróban elfogadott biológiai sokféleség egyezményt (kihirdetve: 1995. évi LXXXII. tv-ben)

¹³ A Nemzetközi Bíróság az argentin kereset ezen kitételeit elutasította. Lásd a 2010. évi ítélet 56-63. §§ (lásd a Bíróság honlapján)

¹⁴ A határozat 37 – kommentárral kísért – cikket tartalmaz. (ILA, 1966, 478-533.)

¹⁵ A határozat 73 – nem hivatalos kommentárral értelmezett – cikket foglal magába. (ILA, 2004, 334-411.)

valamennyi – tehát a belső és nemzetközi – vizekre vonatkozó szabályokat fogalmazza meg, amely fejezeteinek kevesebb mint harmada szól kifejezetten a megosztott vízi erőforrások hasznosításáról, a továbbiak pedig – *grosso modo* – az államoknak valamennyi vízzel kapcsolatos kötelezettségeit és a magán-személyek e vizekre vonatkozó jogait fogalmazzák meg. Az előbbi államközi, azaz horizontális jellegével szemben az utóbbiak inkább vertikális nemzetközi jogi dimenziót jelentenek, és ez utóbbi sajátos szerkezetű nemzetközi normákkal jár.

A nemzetközi vízjog tárgyának bővülése – a nemzetközi környezetvédelmi jog előzőekben érintett hatásain kívül – elsősorban annak köszönhető, hogy *prima facie* az emberi jogok nemzetközi rendszerének fejlődése befolyásolni kívánja a nemzetközi jog ezen területét is, másrészt a környezeti károk miatti nemzetközi felelősség intézményében új megoldások kerültek előtérbe.

A *vízhez való jogról mint emberi jogról* fontos dokumentumok szólnak, amelyek közül kiemelendő az Emberi Jogi Bizottság általános kommentárja,¹⁶ az Emberi Jogi Tanács¹⁷ és az ENSZ közgyűlésének 2010. határozata.¹⁸ Az említett dokumentumok posztulátumnak tekintik a vízhez való emberi jog létezését, amelyből az államokat terhelő nemzetközi kötelezettségek keletkeznek. E megközelítésben a prejudikálás lehetősége rejlik, holott – legalábbis a *jogi pozitívizmus* keretében – a

¹⁶ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, CESCR General Comment no. 15: *The Right to Water*, UN doc. E/C.12/2002, 20 January 2003.

¹⁷ HRC: *Human Rights and Access to Safe Drinking Water and Sanitation*. UN doc. A/HRC/15/L. 14, 24 September 2010

¹⁸ UNGA/RES/64/292 (3 August 2010): *The Human Rights to Water and Sanitation*

dolog fordítva működik. Nagyon fontos kiemelni, hogy a felsorolt dokumentumok nem minősülnek nemzetközi jogforrásnak. Ugyanazon problémának nemzetközi – és emberi – jogász általi megközelítése, mint *Bruno Simma* találóan megjegyzi (Simma, 2009, No. 2, 294.), különbözhet, ami extrapolálható a jelenleg vizsgált összefüggésre is.

Nemzetközi jogi kötelezettségek létrejöttében *conditio sine qua non* az érintett államok megegyezése vagy más formában megvalósuló hozzájárulása. Kétségtelen tény az, hogy az államok számos nemzetközi szerződésben¹⁹ többé-kevésbé konkrét kötelezettséget vállaltak a lakosság vízszolgáltatásának megteremtésére és egyéb – életminőséget biztosító – intézkedések megtételére. Ezen intézkedési kötelezettség magatartási és nem eredménykötelezettség, az elvárható gondosság követelményén kívül számos egyéb enyhítő, korlátozó feltétellel gyengített. E bizonytalanul meghatározott feladat teljesítésének következménye az, hogy a lakosság, az emberek kaphatnak ivóvizet, részesülhetnek vízellátásban, tehát kedvezményezettek, ezt azonban *alanyi jogként nem lehet felfogni*. Másként megfogalmazva: ebben az összefüggésben nincs szó a jogok és kötelezettségek interdependenciájáról, a vízhez való hozzáférés lehetősége csupán a kötelezettségek végrehajtásának halvány visszfénye. Ezen elméleti levezetés helyességét a 2010. évi közgyűlési határozat elfogadását megelőző vitában elhangzottak²⁰ egyértelműen bizonyítják.

¹⁹ Lásd az 1966. évi gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmányát (kihirdetve: 1976. évi 13. tvr-ben), az 1999. évi víz és egészség jegyzőkönyvet (kihirdetve: 2213/2005. (X. 5.) korm. r-ben) stb.

²⁰ A konszenzusos elfogadásra irányuló eredeti szándék helyett szavazásra kellett bocsátani, amelynek eredménye 122 igen szavazat ellenszavazat nélkül és

Bár az államok intézkedési kötelezettségeiből nem következnek vízzel kapcsolatos emberi jogok, a helyzet megváltozik akkor, ha valamely vízproblémán (víztől való megfosztás, vízellátásból való kizárás, különös hangsúlyt kapott a lakosság kitelepítése víz-erőművek építésénél stb.) keresztül, tehát közvetett módon nemzetközi szerződésben védett emberi jogok (például a magánélet joga, a tulajdonjog, esetleg az élethez való jog) sérelme valósult meg, megnyitva az utat az emberi jogi egyezményekben biztosított eljárások megindításához.²¹ Az európai emberi jogi rendszerről említhető a G. és E. c. Norvégia-ügy (vízerőmű létesítése) vagy a Tatan c. Románia-ügy (a nagybányai ciánszennyezés), vagy – amerikai mintá – a Mayagna közösség ügy (Nicaragua elleni per az Amerikai Közi Bíróságon), illetve a Yanomani-ügy a bizottságon. A *case law* említett esetei nemcsak azt bizonyítják, hogy áttételesen létezhetnek emberi jogok a vizekkel vagy inkább a környezetvédelemmel kapcsolatban, hanem ezenkívül részben tükrözik az ilyen jogok kollektív értelmezését is: különösen az őslakosság vagy a kisebbségek irányában, ami viszont ellentmondásba kerül az emberi jogok individualista felfogásával.

A vízhez való jog mint emberi jog kérdésének rövid vázolója az 1998. évi *aarhusi egyezmény* zárható, amely biztosítja a környezeti információkhoz való hozzájutást, a döntéshozatalban való részvételt és az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést.²² Az

²¹ tartózkodás. Az ún. szavazatmagyarázatok tovább csökkentik az elfogadott határozat bizonyító értékét. Lásd UN General Assembly, summary record, 28 June 2010, New York, A/64/PV 108, point 9.

²² Az emberi jogi bíróságok e tárgyú gyakorlatának bemutatását lásd You, 2011, 579-605.

²³ Kihirdetve: 2002. LXXXI. tv-ben

aarhusi egyezmény az információs jog, valamint a döntéshozatalban való részvétel és ezek megtagadásának esetére az igazságszolgáltatás igénybevételével kétségtelenül emberi jogokat hozott létre, amelyek ugyan vonatkozhatnak a vízhasznosítás területére is, mégis inkább – a civil társadalom tagjainak beleszólását elismerve – a döntések demokratikus jellegét hivatottak biztosítani. Nem mellőzhető annak említése sem, hogy az Európai Gazdasági Bizottság egyezményéről van szó, amelynek általánosíthatósága kétséges, továbbá nem alkalmazása esetén vannak-e nemzetközi eljárási jogosítványok a „demokratikus társadalom” követelménye alapján.

A nemzetközi vízjog fontos eleme a vízhasznosítással és -szennyezéssel előidézett *határon túli károk miatti felelősség*, az ilyen károk jóvátétele. Az államok nemzetközi jogsértés miatti felelősségének alkalmazására alig történt kísérlet,²³ *a fortiori* az államok részéről nagyfokú fenntartás érezhető: a felelősség általános elismerése ellenére konkrét helyzetben – különböző okok alapján – nem hajlandók vállalni. E szándékos tartózkodás felértékelte az alternatívát (Boyle, 1991, 363-380.), a *nemzetközi magánjog* által nyújtott lehetőségek²⁴ felhasználását. E felismerést

²³ A Bős-Nagymaros-ügyben a Nemzetközi Bíróság – jogsértés keretében – utalt a Szigetközben okozott károokra, amelynek okozására Szlovákiának nem volt joga (ICJ Rep. 1997, 85. §, 56.). Az Argentína c. Uruguay-perben a bíróság arra a következtetésre jutott, hogy az érdemi kötelezettségek megszegése nem valósult meg vagy legalábbis nem bizonyítható (282. § 2. pont), ami a környezeti károk hosszú távú és bizonytalan jellegéből következhet.

²⁴ Lásd a veszélyes tevékenységekből származó határon túli károk esetében a veszteségek megosztására vonatkozó 2006. évi irányelveket. Lásd A/RES/61/36, annex /18 December 2006/, amelynek tervezetét és kommentárját a Nemzetközi Jogi Bizottság dolgozta ki.

elősegítette a „szennyező fizet” elv meghonosodása, amellyel a felelősségi jogviszony a tényleges károkozóra és károsultra korlátozódik, ezáltal kiiktatva az államközi szintet, aminek következtében a nemzetközi vízjog vertikális dimenziójába jutunk.

A nemzetközi magánjog felhasználása jelentheti egyrészt a „jogi akadályverseny” jellegű kollíziós normák, azaz az egyes nemzetek nemzetközi magánjogi kódexeinek²⁵ alkalmazását a határon túli, ezáltal nemzetközi elemet tartalmazó tényállásokra, másrészt az ilyen tárgyban létrejött jogegységesítési és jogharmonizációs egyezményeket. Ezek száma meghaladja a harmincat, amelyek azonban nem tűnnek hatékonyak, sőt döntő részükben inkább a meghiúsult egyezmények kategóriáját szaporítják (Részletesebben lásd Bruhács, 2005, 48-60.), amelyek közül különösen a 2003. évi kijeji jegyzőkönyvet (Bruhács, 2005, 83-93.) érdemes megemlíteni.

Az ún. vízkrízis – az erőszak tilalma az ENSZ alapokmánya fényében

A víz és a háború kapcsolatában több forgatókönyv választható fel. A *víz és a vízügyi létesítmények védelme* nemzetközi fegyveres összeütközés idején többé-kevésbé szabályozott az 1977. évi I. kiegészítő jegyzőkönyv²⁶ alapján. Elképzelhető háború folyamán hadviselési eszközként, pusztító erőként való felhasználása is, amelyre a környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásának tilalmáról szóló ún. ENMOD-egyezmény²⁷ vonatkozik. Felve-

²⁵ Magyarország esetében ez a 2000. évi CX. törvénnyel módosított 1979. évi 13. tvr.

²⁶ Kihirdetve: az 1989. 20. tvr-ben. A nemzetközi jog általános szabályaként fogalmazza meg az ILA Berlin Rules X. fejezete

²⁷ Kihirdetve: 1978. 29. tvr-ben

tődhet továbbá az is, hogy a fegyveres összeütközések mennyiben érinthetik a vízügyi megállapodások hatályát.²⁸ Végül említhető azon szerződések semmisségének problémája is, amelyek olyan mértékig megfosztanak egy népet vízi erőforrásaitól, ami egészségét, gazdasági vagy fizikai túlélését fenyegetné.²⁹

Bármilyen vonzónak tűnne ezen témák elemzése, a továbbiakban csak a jóslat szintjén létező vízkriszis egyik lehetséges következményével, az ún. *vízfégyver* bevetettségével foglalkoznak az 1973-ban a *jóm kippúr* háború során már alkalmazott olajfégyver³⁰ analógiája alapján. Elméletileg két tényállás képzelhető el: a parti állam kísérletet tesz a megosztott vízi erőforrások egészének vagy döntő részének kisajátítására, ezzel súlyos veszélynek téve ki más parti állam létét, vagy megpróbálja megszerezni a más parti államhoz tartozó vízi erőforrásokat, illetve erőszakkal fenyeget más parti államokat a vízügyi *status quo* megváltoztatásának kísérletére. Miután utóbbiak feltételezik a fegyveres támadást a másik ország területének elfoglalására, nem kétséges az önvédelem jogának alkalmazhatósága.

Az előbbi tényállás, azaz a megosztott vízi erőforrások *egyoldalú birtokbavétele* a nemzetközi vízjog elvei alapján egyértelműen *tilos*, nemzetközi jogsértésnek minősül annak minden felelősségi következményével. E válasz nyilvánvalóan részleges, mert nem ad megoldást a lényegbevágó kérdésre: mit tehet az ilyen helyzetbe került vagy ezzel a veszélyrel szembekerülő parti állam a *fait accompli*

megakadályozására. E kérdéssel kiléptünk a nemzetközi vízjog keretéből, a mai nemzetközi jog legfontosabb alapelveinek, feltétlen alkalmazásához jutottunk, annak minden politikai implikációjával együtt.

E tanulmány a dolog természete szerint nem vállalkozhat ezen tilalom még megközelítő jellegű tárgyalására³¹ sem, így *néhány sommás glosszára* szorítkozik.

- A Jordán folyó elterelésének katonai erővel történt megakadályozása (1964. november) Izrael részéről aligha tekinthető precedensnek, mert nem lehet függetleníteni a térség általános problémáitól, a nemzetközi közösség reakciójának hiányától (a Biztonsági Tanács nem hozott határozatot), továbbá az is kérdéses, hogy nem pusztán az erőszak alkalmazásának „alacsonyabb szintjéről”³² volt-e szó. Más esetben a megosztott vízkészletekkel való teljes rendelkezés megszerzése, birtokbavétele a parti állam szükségleteinek kielégítését célozta, az ellenséges célzat hiányzott vagy nem bizonyítható, például a Tigris-folyón török területen épült Ilisu vízi erőmű esetében (Hoeffner, 2009, 898-900.).
- Az előzőek alapján induktív módszer alkalmazásával nem dönthető el az a kérdés, hogy lehet-e az *önvédelem joga alapján erőszakot alkalmazni* a vízi erőforrásoktól való megfontolás megakadályozása vagy a vízügyi *status quo* fenntartása érdekében. A válasz általános szinten keresendő: az ENSZ Alapokmány egyértelműnek tűnő

rendelkezéseit (amelyek mellett a Nemzetközi Bíróság a légitésapások-ügyben³³ újból hitet tett) az ellentmondásos és politikafüggő nemzetközi gyakorlat kikezdte, kiszélesítette, köszönhetően az új kihívást jelentő fejleményeknek (terrorizmus elleni háború, kibertámadás, humanitárius intervenció szükségessége), ugyanakkor a nemzetközi közösség mint egész képtelen volt egységes reagálásra, az önvédelem széles értelmezésének elítélésére. Jelenthet-e kimenekülést a sűrke zónából az a következtetés, hogy konkrét esetben a politika ad megoldást, vagy a nemzetközi közösség kollektív jogtudata és társadalmi szükségessége lesz irányadó?³⁴ Egyik lehetőség sem vonzó a pozitívizmus talaján álló nemzetközi jogi felfogás számára.

³³ Lásd az ideiglenes intézkedésekről szóló végzést a Jugoszlávia c. Belgium-perben. CIJ. Rec. 2001. 17-19. §§

³⁴ Lásd a nukleáris fegyverek legalitása ügyben M. Bedjaoui bíró nyilatkozatát, CIJ. Rec. 1996, 270-271.

Kulcsszavak: *nemzetközi jog, vízjog, környezetvédelmi jog*

IRODALOM

- Birnie, Patricia – Boyle, Alan (1992): *International Environmental Law*. Clarendon Press, Oxford
- Beurrier, Jean-Pierre (2010): *Droit international de l'environnement* 4e ed., Pédone, Paris
- Boyle, Alan E. (1991): Making the Polluter Pay? Alternative to State Responsibility in the Allocation of Transboundary Environmental Costs. In: Franzioni, Francesco - Scovazzi, Tullio (eds.): *International Responsibility for Environmental Harm*. Graham and Trotman, London–Dordrecht–Boston, 363-380.
- Brown-Weiss, Edith (2007): *The Evolution of International Water Law*. (Recueil des Cours 331) RCADI, • http://nijhoffonline.nl/book?id=er331_er331_163-404 (2009)
- Bruhács János (1993): *The Law of Non-navigational Uses of International Watercourses*. (translated by M. Zehery) Akadémiai-Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht–Boston
- Bruhács János (2000): A nemzetközi folyók jogáról szóló 1997. évi New York-i egyezmény. *JURA*. VI, 1-2, 46-51. • http://jura.ajk.pte.hu/JURA_2000_1-2.pdf
- Bruhács János (2005): A határon túli környezeti károk problémája: nemzetközi magánjogi egyezmények. *JURA*. II, 1, 48-60. • http://jura.ajk.pte.hu/JURA_2005_1.pdf
- Bruhács János (2005): A 2003. évi kijeji jegyzőkönyv: redidivus vagy innováció. *Jogtudományi Közöny*. 60, 3, 83-93.
- Bruhács János (2011): *The International River Law in*

the Early 2000's. In: Kovács Péter (szerk.): *International Law – A Quiet Strength, Le droit international, une force tranquille*. (A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Könyvei, Tanulmányok 6) Pázmány Press, Budapest, 231-249.

- https://jak.ppke.hu/uploads/collection/206/file/Herczegh_emelekkotet.pdf
- Bruhács János (2012): Argentína és Uruguay vitája: a Nemzetközi Bíróság 2010. évi ítélete az Uruguay folyó menti papírgyár ügyben. *JURA*. 18, 2, 40-50.
- http://jura.ajk.pte.hu/JURA_2012_2.pdf
- Caponera, Dante A. (1976): *Administration of International Water Resources*.
- ILA Report of the Fifty-Seventh Conference. Madrid, 239-256.
- Corten, Olivier (2008): *L'interdiction du recours à la force en droit international contemporain*. Pédone, Paris
- Danube Watch. (2013). 1. • <http://www.icpdr.org/main/publications/danube-watch-12013>
- FAO (1978): *Systematic Index of International Water Resources Treaties...* FAO, Rome, • <http://www.source.irc.nl/docsearch/title/152967>
- Hoeffner, Werner (2009): Suisse, Allemagne, Autriche / Retrait du projet de barrage turc d'Ilisu. (*Chronique des faits internationaux*) *Revue général de droit international public*. 4, 898-900.
- ILA (1966): *Report of the Fifty Second Conference*, Helsinki
- ILA (1976): *Report of the Fifty Seventh Conference*, Madrid
- ILA (1982): *Report of the Sixtieth Conference*

²⁸ Lásd az ILA Berlin Rules 55. cikkét és a Nemzetközi Jogi Bizottság 2011. évi tervzetét

²⁹ Lásd az ILA 1976. évi I. madridi határozatának VIII. cikkét. (ILA, 1976, xxxv-xxxvi.)

³⁰ Felvetődött még az „élelmiszerfégyver” lehetősége is. Lásd a CIA-jelentésre vonatkozó utalást. Foreign Affairs, January 1976.

³¹ A legújabb irodalomból lásd Costen, 2008, 867. vagy a 2012. évi szimpózium: *Just and Unjust Warriors*, 2013, 13-432.

³² Az Egyesült Államok katonai és félkatonai tevékenysége Nicaraguában és Nicaragua ellen ügy. Értelmi ítélet ICJ. Rep. 1986, II. o. 210. §

- ILA (2002): *Report of the Seventieth Conference*, New Delhi
- ILA (2004): *Report of the Seventy First Conference*, Berlin
- Just and Unjust Warriors: Marking the 35th Anniversary of Walzer's 'Just and Unjust Wars' (2013) *European Journal of International Law*. Special issue. 24, 1, 13-432.
- Sands, Philippe (1995): *Principles of International Environmental Law*. Vol. I., Manchester University Press, Manchester-New York • http://bilder.buecher.de/zusatz/21/21232/21232437_vorw_1.pdf (2003)
- Schrijver, Nico (2007): *The Evolution of Sustainable Development in International Law. Inception Meaning and Status*. (Recueil des Cours 329) RCADI • http://nijhoffonline.nl/book?id=er329_er329_217-412
- Simma, Bruno (2009): Universality of International Law from the Perspective of a Practitioner. *European Journal of International Law*. 20, 2, 294. • <http://www.ejil.org/pdfs/20/2/1801.pdf>
- UN (1963): *Legislative Texts and Treaty Provisions Concerning the Utilization of International Rivers for Other Purposes than Navigation*, United Nations publication, Sales No. 63. V. 4 • <http://untreaty.un.org/cod/legislative/index.html>
- Wolf, Aaron T. et al. (1999): International River Basins of the World. *International Journal Water Resources Development*. 15, 4. • <http://www.transboundarywaters.orst.edu/publications/register/>
- You, Mingquing (2011): The Role of International Human Rights Judicial Bodies in the Implementation of Environmental Law. In: Maljean-Dubois, Sandrine - Rajamani, Lavanya: *Implementation of International Environmental Law / La mise en oeuvre du droit international de l'environnement*. (Les livres de droit de l'Académie de droit international de la Haye 32) Martinus Nijhoff, 579-605.
- URL1: http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsd_no=XXVII-12&t... (2013. 05. 22.)
- URL2: <http://www.icj-cij.org>
- URL3: <http://www.itlos.org>

A VÍZ A SZAKRÁLIS FOLKLÓRBAN

Bartha Elek

az MTA doktora, tanszékvezető egyetemi tanár,
Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék
barthaelek@yahoo.com

A tudomány mai világában egyetlen diszciplína sem állíthatja magáról, hogy képes lenne átfogni és átlátni azt a mindenre kiterjedő és meghatározó szerepet, amelyet a víz bolygónkon az élet minden formájának létrejöttében és működésében, így az emberiség életében is betölt. Tudományos munkák sora tanúsodik arról, hogy fajunk és kultúránk fennmaradása szempontjából az egyik legfontosabb mindenkor stratégiai kérdés, múltunk megismerésében és jövőnk alakításában kihagyhatatlan tényező a víz, a hozzá való viszonyulás eszköze pedig a kultúra a maga komplexitásában.¹ Az emberi civilizáció éppen összetettségénél, differenciáltságánál fogva igen sokrétű viszonyrendszert alakít ki a vonzáskörében lévő jelenségekkel, különösen a létfeltételeit jelentő környezeti tényezőkkel. Ezek a tényezők azután a kultúra különböző ágaiban fontosságuknak, differenciáltságuknak és alapvető tulajdonságainak megfelelő-

en többféle, esetenként sokféle lenyomatban jelennek meg, különböző jelentésekkel társítva, sokszor egymástól eltérő értelmezésekkel ellátva, ebből adódóan pedig gyakran megkettőzött vagy meg többszörözött formákban. Miután a leginkább meghatározónak tekinthető környezeti tényezők között minden összefüggésben jelen van a víz, természetes, hogy a fő törvényszerűségek ebben az esetben is érvényre jutnak.

Ezen mechanizmus révén minden kultúra a hatókörébe került dolgokat a maga képező formálja. Egyrészt adott maga a jelenség: élettelen vagy élő, a környezet része, vagy akár a test, az élő szervezet része, másrészt pedig adva van ennek szellemi kulturális lenyomata: szimbólumok, jelentések, értelmezések formájában. Jól látszik ez a művészetekben, a folklórbán és a vallásban is. Ez utóbbiak körébe tartozik a *szakrális értelmezések és jelenségek összessége*, a „szakralizáció”, amelynek révén a profán tartalom mellett a „szent” jegyei is az adott jelenséghez kapcsolódnak. Mindezen folyamatok során maga a jelenség természetesen önmagában nem, vagy nem minden esetben változik, a jelentéshez anyagában nem feltétlenül hasonul. Legfeljebb „szennyeződik” – ahogy ezzel a vízzel kapcsolatban minduntalan szembesülnünk kell.

¹ Az MTA I. Osztály Néprajzi Bizottsága és az MTA – DE Néprajzi Kutatócsoportjának közös szervezésében 2008-ban a Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat keretében tartott néprajzi-folklórisztikai konferencia előadásai önálló kötetben jelentek meg, amelyek közül több is érintette a most tárgyalt témakört: Bartha et al., 2010. Lásd ugyanitt Barna Gábor (2010), Bartha Elek (2010) és Telenkó Bazil (2010) írásait.